

Muslimien arkipäivän käytännöt tämän päivän Euroopassa

Anu Heinonen
Helsingin yliopisto

Eurooppalaismuslimien arkipäivän käytännöt (ruoanlaitto, syöminen, kuluttaminen, muoti, rituaalit) saavat varsin vähän huomiota tämän päivän eurooppalaisessa julkisessa keskustelussa. Myös tutkijoiden keskuudessa huomio kiinnittyy jokapäiväisten käytäntöjen tutkimisen sijaan useimmiten islamilaiseen lakiin, muslimien integroitumiseen eurooppalaisiin yhteiskuntiin tai turvallisuusnäkökulmia tarkasteleviin kysymyksiin. Samalla kuitenkin muslimien arkipäivän käytänteet eivät ainoastaan liity islamilaiseen traditioon tai itsensä toteuttamiseen vaan ne ilmentävät monin eri tavoin kulttuuris-uskonnollis-sosiaalisia merkityksiä, jotka luovat meidän ja muiden välisiä rajoja, toimivat yhteisten arvojen ilmentyminä, vahvistavat sosiaalisia siteitä sekä symboloivat kuulumista tiettyyn ryhmään (Toguslu & Leman 2013, 12).

Leuvenin katolisessa yliopistossa toimiva Fethullah Gülen oppituoli (The Gülen Chair for Intercultural Studies) järjesti marraskuun lopussa 2013 kansainvälisen workshopin "Everyday Life Practices of Muslims in Europe. Aesthetics and Consumption", jossa tarkasteltiin muslimien arkipäivän käytänteisiin sekä kuluttamiseen liittyviä kysymyksiä.¹ Tilaisuuden pääpuhujana toimi brittiläinen antropologian professori Emma Tarlo, joka on useissa kirjoissa ja artikkeleissa tarkastellut islamilaista muotia sekä erityisesti Iso-Britanniassa asuvien muslimien asenteita huivia, muotia sekä hijabin kaupallistumista kohtaan. Syksyllä 2013 ilmestynyt Tarlon sekä hollantilaisen antropologian ja sosiologian professori Annelies Moorsin toimittama teos "Islamic Fashion and Anti-Fashion. New perspectives from Europe and North America" tarkastelee globaalisti muslimien pukeutumiseen ja tyyliin liittyviä kysymyksiä. Kirja muun muassa pohtii, onko löydettävissä yksi, yhteinen Euroopassa asuvien muslimien tapa pukeutua vai onko enneminkin niin, että alueelliset ja paikalliset erityispiirteet, tietyt uskonnolliset traditiot sekä kansainväliset ja muslimien lähtömaista tulevat vaikutteet luovat moninaisia muodin ja tyylin kenttiä. Eurooppalaisesta näkökulmasta kirja tarkastelee Itä-Euroopan "vanhojen" muslimien ja Lähi-idästä sekä muualta tulleiden "uusien" muslimien välisiä eroja ja niiden välistä dynamiikkaa sekä pohtii, mitä tarkoittaa olla verhottuna tai peitettynä niin käyttäjän kuin katsojankin näkökulmasta.

¹ Leuvenin katolisessa yliopistossa toimiva Fethullah Gülen oppituoli on perustettu 2010 ja sen johtajana toimii sosiaali- ja kulttuuriantropologi Johan Leman. Oppituoli keskittyy monikulttuurisuuteen, muslimeihin Euroopassa sekä etnis-uskonnollisiin eroihin paneutuvaan akateemiseen tutkimukseen, opettamiseen sekä julkaisutoimintaan. Workshopin internetsivut: <http://www.gcis-kuleuven.com/everyday-life-practices-muslims/>

Toisen sukupolven eurooppalaismuslimien arkipäivän käytänteiden nähdään olevan muutoksessa, mikä nostaa tutkijoiden kiinnostuksen kohteiksi uusia tutkimusaiheita. Leuvenissä järjestetyssä workshopissa esiteltiin valmisteilla olevia väitöskirjatutkimuksia, jotka tarkastelevat perinteisten ja paljon julkisuudessa esillä olleiden huivi ja moskeija –kysymysten rinnalla esimerkiksi kysymystä toisen sukupolven maahanmuuttajien seksuaali-identiteetistä, avioliittokäytänteistä sekä ruokatottumuksista. Tämä katsaus perustuu tilaisuudessa kuultuihin esityksiin.

Kaupallistuva globaali islamilainen muoti

Muslimien pukeutumiseen liittyvät kysymykset ovat viimeisten parin vuosikymmenen aikana ja erityisesti 9/11 jälkeen nousseet osaksi julkisuudessa käytyä islamiin liittyvää keskustelua. Huomiota on kiinnitetty lähinnä siihen, ovatko musliminaisten kasvohuntu tai huivi sallittuja vai ei ja missä määrin niiden käyttö perustuu naisen omaan valintaan vai enneminkin pakkoon. Osassa Euroopan maista huivikieltoa on perusteltu muun muassa eurooppalaisten arvojen kunnioittamisella sekä islamilaisen fundamentalismin ja sen aiheuttaman turvallisuusuhan pelolla. Sillä, miten pukeudumme, näyttääkin Emma Tarlon mukaan olevan merkitystä tämän päivän Euroopassa. Samalla kun keskustelua on pitkälti ohjannut tietynlaisiin stereotypioihin nojautuminen, on se jättänyt huomioimatta viimeaikaisen kehityksen, joka liittyy islamilaiseen muotiin ja tyyliin, muslimien pukeutumiseen, kauneushanteisiin sekä kuluttamiseen. Tarlo toi esityksessään esille, kuinka islamilainen muoti suunnittelijoineen ja yrityksineen on kansainvälistä ja monin tavoin sidoksissa, mutta myös itse vaikuttamassa länsimaisen muodin valtavirtaan. Samalla kun ajatus islamilaisesta muodista on osalle muslimeista täysin mahdoton ajatus, lukuisat muslimit ympäri maailmaa suunnittelevat, tuottavat ja myyvät hyvin muodikkaita islamilaisia vaatteita. Tarlo korostaa, että muotia ei voi pitää pelkästään modernina länsimaisena sekulaarina ilmiönä. Viime vuosina islamilaisten naistenlehtien, nettikauppojen, hijab YouTube –videoiden ja muotiblogien määrä onkin räjähdysmäisesti kasvanut. Lisäksi Facebook-sivuilla on valtava tarjonta tietoa ja ohjeita, kuinka pukeutua muodikkaasti islamilaisia oppeja noudattaen.

Tarlo korostaa, että islamilainen pukeutuminen ei ainoastaan liity uskoon, vaan myös kansalliseen ja etniseen kuulumiseen, sukupolvien välisiin eroihin, kulutuskulttuuriin, esteettisiin toiveisiin, muoti-ihanteisiin ja tyyliin. Tarlo painottaakin, että samalla kun uskonnollisuus ja koruttomuus ovat tärkeitä useille musliminaisille, islamilaisessa muodissa tapahtunutta muutosta ei voida ymmärtää pelkästään tästä lähtökohdasta. Islamilaisen maailman vaatimusta vaatimattomuuteen saatetaan esimerkiksi kunnioittaa peittäävillä asuilla, mutta samalla väri-, tyyli- ja meikkausvalinnat saattavat johtaa huomiota herättävään ulkonäköön, joka toisten muslimien silmissä vaikuttaa säädyttömältä. Esityksensä loppusanoissa Tarlo painotti, että jokapäiväisissä muslimien käytänteissä korostuu luovuus. Samalla kuitenkin eri eurooppalaisten kaupunkien ja niissä asuvien muslimien välillä on suuria eroja. Lontoon trendikkään katu-
muodin rinnalla useimmissa muissa maissa ja kaupungeissa poliittisen diskurssin ollessa asenteiltaan kielteisempää, on pukeutuminenkin kokeilevampaan sijaan rajoittuneempaa.

Transnationaaliset ja translokaalit eurooppalaismuslimit

Leuvenin yliopiston antropologian jatko-opiskelija Wim Peumans tarkastelee omassa tutkimuksessaan seksuaalivähemmistöön (LGBT) kuuluvien toisen ja kolmannen sukupolven belgialaismuslimien seksuaali-identiteettiä. Peumansin mukaan tutkimuksessa on pitkään tarkasteltu vain ensimmäisen sukupolven maahanmuuttajien transnationaalisia siteitä ja suhteita. Hän on kuitenkin sitä mieltä, että toisen ja kolmannen sukupolven muslimien jokapäiväiseen elämään liittyy monin eri tavoin transnationaalinen sosiaalinen kenttä. Samalla kun tutkijoiden keskuudessa on pääsääntöisesti ohitettu kysymys seksuaalivähemmistöön kuuluvien muslimien identiteetistä, on Peumans kiinnostunut tarkastelemaan, kuinka seksuaalivähemmistöön kuuluva muslimi rakentaa omaa seksuaalista ja sukupuoleen liittyvää identiteettiään transnationaalisessa kontekstissa, yleisesti ja erityisesti (iso)vanhempien lähtömaahan kohdistuvien lomamatkojen yhteydessä. Hän toteaa Baldassariin viitaten, että näitä lomamatkoja voi nimittää paluiksi ”juurille” tai ”etsimään omia juuriaan”, minkä yhteydessä myös kysymys omasta seksuaali-identiteetistä tulee esille. Peumans esittää, että kysymys seksuaalisuudesta on aihe, josta hänen tutkimansa muslimit eivät voi puhua lähtömaan sukulaisten tai siellä olevan yhteisön kanssa, ja he joutuvatkin kehittämään erilaisia strategioita välttääkseen aiheen esilletulon. Kaapista ulos tulo ja omasta seksuaalisesta suuntautumisesta kertominen omille Belgiassa asuville vanhemmille on sekin osan tutkittavien kohdalla johtanut transnationaalisiin seurauksiin rikkoen suhteet lähtömaassa oleviin sukulaisiin. Peumans toteaa, että seksuaalivähemmistöön kuuluvat muslimit joutuvat navigoimaan heteronormatiivisten moraaliodotusten, ideaalien, sääntöjen sekä sukupuoleen ja seksuaalisuuteen liittyvien arvojen ja käyttäytymisen välillä. Hän on sitä mieltä, että koska tutkitut muslimit elävät osana transnationaalista sosiaalista kenttää, tulisi myös heidän seksuaalisuuttaan ymmärtää transnationaalisenä. Samalla kun Peumansin esittelemien tilastojen mukaan huomattava osa Belgiassa syntyneistä marokkolais- ja turkkilaistaustaisista heteroseksuaaleista avioituu samasta lähtömaasta tulevan puolison kanssa, ei hänen tutkimiansa seksuaalivähemmistöön kuuluvien muslimien osalta voida tällaista havaintoa tehdä.

Jo kymmenisen vuotta turkkilais- ja marokkolaistaustaisia maahanmuuttajia Hollannissa tutkinut Leen Sterckx tarkasteli esityksessään havaitsemiaan muutoksia maahanmuuttajien puolisonvalintaan ja perheen perustamiseen liittyen. Sterckxin mukaan vielä 2000-luvun alkupuolella maahanmuuttajien puolisonvalintaa luonnehti ja määritteli pitkälti perhenäkökulma, jossa nuorten puolison valintaa ohjasivat pääasiassa vanhempien toiveet, joissa painottuivat tulevan puolison sopiva perhetausta sekä yhteinen lähtömaa. Vaikka pakkoavioliitot nähtiin moraalista syistä perusteettomina, vanhemmat ja nuoret itse pitivät vanhempien vaikutusta puolison valinnassa ja perheen perustamisessa itsestään selvänä. Nuoret itse selittivät tämän käytännön hyväksymistä pääasiassa kunnioituksella ja lojaaliudella omia vanhempiaan kohtaan.

Viimeaikaisissa tutkimuksissaan Sterckx on tarkastellut Hollannissa kahden kulttuurin parisuhteita, joissa toinen kumppaneista on turkkilais- tai marokkolaistaustainen. Hän on havain-

nut, että puolison valintaa ohjaavat kriteerit ovat selvästi muuttuneet. Nuorille kumppanivalinnassa yhteisen maantieteellisen taustan sijaan yhä keskeisempi tekijä on samanlainen lähestymistapa islamiin, mikä on usein helpommin löydettävissä oman lähtömaan muslimien sijaan eri etnisistä taustoista tulevien toisen sukupolven maahanmuuttajien tai jopa muslimeiksi kääntyneiden keskuudesta. Osa tutkituista musliminuorista ei vaadi pitkäaikaista romanttista suhdetta ennen avioitumista, vaan ennemminkin puolison asenne islamin peruspilareihin ratkaisee. Sen sijaan että vanhemmat olisivat vaikuttamassa, nuoret itse osallistuvat yhä useammin puolison valintaan hyödyntäen muun muassa naimakaupan välittäjäpalveluita, ja vasta avioliitosta päätettäessä kääntyvät vanhempien puoleen. Tämä edustaa Streckxin mukaan muutosta traditiosta kohti yksilöllisempää itsenäisyyttä. Samalla kuitenkin erottavana tekijänä läntiseen epäviralliseen ja sentimentaaliseen käytäntöön verrattuna on ennen kaikkea puolison valintaan liittyvä muodollisuus sekä pidättäytyminen seksisuhteesta ennen avioliittoa. Viimeaikaisten tilastojen mukaan avioliiton takia Hollantiin kohdistuva maahanmuutto on vähentynyt huomattavasti. Sterckx näkee, että yhtenä syynä tähän ovat lainsäädäntöuudistukset, jotka ovat tiukentaneet vaatimuksia liittyen EU:n ulkopuolelta tulevaan maahanmuuttoon.

Moskeija- ja minareettikysymys jakaa mielipiteitä

Brysselin ranskankielisestä yliopistosta (Université libre de Bruxelles) väitellyt Corinne Torrekens loi katsauksen Brysselin moskeijakysymykseen. Torrekensin mukaan 75 % Belgian muslimeista on keskittynyt tiettyihin belgialaisiin kaupunkeihin. Näistä huomattava osuus asuu Brysselissä. Brysselin EU-korttelin kupeessa toimivan moskeijan lisäksi kaupungissa on useita rukoushuoneita ja moskeijoita, joista osa on kuitenkin lähes täysin näkymättömiä asiasta tietämättömille. Suunnitelma minareettien rakentamisesta jo olemassa oleviin moskeijoihin on herättänyt vastustusta. Torrekens näkeekin, että kaupunkisuunnitteluvirasto käyttää valtaa, jolla kysymys islamista julkisessa tilassa on ajettu byrokraattiseksi asiaksi samalla kun kaupunkisuunnittelun virkakoneistoa voidaan pitää yhtenä kaikkein kielteisimmän monikulttuurisuuden suhtautuvista. Gülen oppituolin johtajana toimiva sosiaali- ja kulttuuriantropologi Johan Lemman osallistui keskusteluun toteamalla ymmärtävänsä hyvin kaupungin virkamiehiä ja poliitikkoja, sillä koko moskeijakysymys on hyvin kompleksinen. Hänen mukaansa kyse ei ole ainoastaan uskonnosta julkisessa tilassa tai tietylle kadulle tai alueelle sopimattomasta arkkitehtuurista, vaan esimerkiksi kaupunkirakentamisen jatkuvasti kasvavasta haasteesta tarjota uusia asuntoja ja keskusta-alueen parkkipaikkoja kasvavan kaupungin väestölle.

Torrekens jäi pohtimaan, minkälaisen asenteen viranomaiset tulevat lähitulevaisuudessa ottamaan mahdollisiin buddhalaistemppeleitä koskeviin rakennuslupahakemuksiin uskoen, että asenteet tulevat olemaan huomattavasti myönteisempiä verrattuna moskeijakysymykseen. Buddhalaisuus onkin hakemassa yhdeksi Belgian virallista asemaa nauttivaksi maailmankuvaksi, minkä myötä kysymys buddhalaistemppeleistä tulee lähitulevaisuudessa ajankohtaiseksi. Keskustelussa tuotiin esille myös kiinnostava belgialaistapaus, jossa Pairi Daiza -eläin-

tarhan yhteydessä toimiva hindulaistemppele on kyennyt toimimaan ongelmitta. Eri uskontojen ja niihin liittyvien julkisissa tiloissa näkyvien merkkien voidaankin katsoa synnyttävän hyvin erilaisia asenteita kansalaisten, päättäjien ja muiden toimijoiden mielissä.

Moskeijoihin liittyvää tematiikkaa käsitteli myös jatko-opiskelija Ossama Hegazy (Bauhaus University Weimar), joka esitteli ajatusta saksalaisesta moskeijasta (German mosque). Tällä hän tarkoittaa ajatusta moskeijasta, joka olisi avoin kaikille uskontokuntien rajat ylittäen ja toimisi kommunikaatiovälineenä, joka edistäisi positiivista muslimien integroitumista Saksassa. Hegazyn esityksen lähtökohtana oli historiallinen katsaus Saksassa asuviin muslimeihin sekä maan moskeijoihin. Hänen mukaansa ensimmäiset ei-uskonnollista toimintaa varten rakennetut moskeijat rakennettiin Saksaan orientalismin hengessä jo 1700-luvun lopulta alkaen. Käytännössä nämä arkkitehtuurisesti moskeijoilta näyttävät rakennukset (Schwetzingen, Potsdam ja Dresden) toimivat esimerkiksi tehdasrakennuksina tai osana puistojen ja puutarhojen kastelujärjestelmiä ilman uskonnollista funktiota. Ensimmäinen uskonnollisia tarkoituksia varten perustettu moskeija Saksassa on ensimmäisen maailmansodan ajalta (Wuensdorfer Mochee, 1915). Uskonnollisen funktion lisäksi sen on nähty myös olleen preussilaisille keskeinen kanava saavuttaa ideologiaa, poliittisia sekä sotilaallisia tavoitteita. Toisen maailmansodan jälkeisessä tilanteessa moskeijoista tuli – ennen kaikkea ulkoisen rahoituksen turvin – enemmänkin paikkoja, joiden funktiona oli puhtaasti islamin harjoittaminen sekä islamilaisen yhteisön kansallisen identiteetin vahvistaminen (identity mosque). Samalla 1960–1980 voimakkaasti lisääntynyt vierastyövoima, jonka alun perin ajateltiin olevan vain väliaikaista, kasvatti muslimien määrää Saksassa muutamista tuhansista miljooniin luoden kasvavan tarpeen uusille moskeijoille, joita perustettiin esimerkiksi vanhoihin tehdashalleihin (backyard mosque). Näitä moskeijoita on myös kutsuttu ”näkymättömiksi” tai ”verhotuiksi”, sillä ne olivat ilman kupoleita tai minareetteja eivätkä ne perustuneet perinteiseen islamilaiseen arkkitehtuuriin.

Erityisesti vuodesta 1983 alkaen ”takapihan” moskeijoista on siirrytty moskeijoihin, joista osaan liittyy vahvasti kansallisia ja lähtömaahan liittyviä piirteitä sekä nostalgiaa, mikä ilmenee esimerkiksi moskeijoiden arkkitehtuurissa (representative mosque). Samalla näillä moskeijoilla on laajempi rooli osana muslimiyhteisöä, mikä käytännössä tarkoittaa niiden funktion laajenemista ei-uskonnollisiksi tiloiksi, kuten kaupoiksi, lastentarhoiksi, kahviloiksi, urheilutiloiksi tai kirjastoiksi. Samanaikainen toinen kehityssuunta on johtanut tilanteeseen, jossa lähtömaan painotusten sijaan osa moskeijoista pyrkii tarjoamaan uudenlaista islamilaista identiteettiä, joka sopii paremmin saksalaistuneille muslimeille. Tämä näkyy enemmän innovatiivisina arkkitehtuurisina ratkaisuin, joilla pyritään modernisointiin ja uudelleentulkintoihin. Hegazy näkee, että uudenlainen käsitys, jossa moskeijan nähtäisiin palvelevan ja olevan interaktiossa koko saksalaisen yhteiskunnan kanssa uskontokuntien rajat ylittäen, voisi mahdollisesti toimia integraation ja rauhan edistäjänä korvaten nykyisen eristyksen ja konfliktin.

Lopuksi

Tämän päivän eurooppalaismuslimien arkipäivän käytännöt, joilla ei ole poliittisia tai lainsäädännöllisiä vaikutuksia, eivät yllä uutisotsikoihin tai osaksi julkista keskustelua. Tiivis väittely liittyen huivi- ja moskeijakysymykseen on osoitus siitä, kuinka tietyt aiheet ylittävät uutiskynnyksen. Leuvenissä kuultujen esitysten myötä voi todeta, että toisenlaisen näkökulman mukaan tuominen keskusteluun on tervetullutta ja avartavaa. Osa tutkijoista onkin sitä mieltä, että tämän päivän eurooppalaismuslimien ajattelumaailma ja käytänteet ovat perinteisten näkemysten sijaan enemmän yhteensopivia uusliberalismin, kulutuksen ja globaalien markkinoiden kanssa, mikä synnyttää useita kiinnostavia kysymyksiä. Onkin mahdollista esimerkiksi pohtia, voisiko islamilaisilla ravintoloilla olla samanlainen asema suhteessa eurooppalaiseen valtaväestöön ja ruokakulttuuriin, kuin mitä kiinalaisilla ja muilla aasialaisilla ravintoloilla tällä hetkellä on. Kuinka tietyt länsimaiset vaateketjut ovat onnistuneet tavoittamaan musliminuorten kuluttajaryhmän kykenemällä vastaamaan islamilaiseen pukeutumiskysyntään? Kun huomioimme tämän globaalin kuluttajaryhmän, onkin mahdollista pohtia, voiko seurauksena olla miljardibisnes. Kuultujen esitysten myötä tuli selväksi, että kysymys niin islamilaisesta ruoasta, pukeutumisesta, mediakäyttäytymisestä tai moskeijoista tämän päivän eurooppalaisten muslimien keskuudessa, ei perustu ainoastaan normatiivisiin islamin oppien mukaisiin käytänteisiin vaan paljon kompleksisempiin suhteisiin ja erilaisiin nyansseihin, joihin yhdistyvät esimerkiksi paikalliset, transnationaaliset, eettiset ja esteettiset kysymykset sekä sukupolvien väliset erot.

Myös kysymys tämän päivän eurooppalaistuneista toisen ja kolmannen sukupolven musliminuorista on hyvin moni-ilmeinen. Samalla kun osa tutkijoista on sitä mieltä, että nuori muslimisukupolvi ei seuraa vanhempiensa kulutustottumuksia tai tapoja, kysymystä siitä, kuinka kulttuuriset tekijät vaikuttavat näihin nuoriin, ei voida ohittaa. Vuorovaikutus asuinmaan käytäntöjen ja eri instituutioiden kanssa yhdistettynä kotoa ja uskonnosta tuleviin vaikutteisiin ja sääntöihin luo kokonaisuuden, jossa nuoret oppivat hallitsemaan useita erilaisia kulttuurisia toimintatapoja, joita he voivat valikoivasti käyttää (Togoslu & Leman 2013, 14). Nuorten eurooppalaisten muslimien keskuudessa vaihtoehtoiseksi malliksi islamin rinnalle onkin nousut maallistunut islam, jonka myötä islamista on tullut marginaalitekijä osalle musliminuorista. Heidät voi kuitenkin ymmärtää muslimieiksi kulttuurisessa mielessä, jolloin islamilainen identiteetti perustuu kulttuurisiin tekijöihin ja sosiaalisiin suhteisiin. (Togoslu & Lehman 2013, 13) Tämä muutos on tuonut mukanaan myös uudenlaisia tutkimuskohteita. Esimerkiksi Leuvenissä esiintynyt Jasmijn Rana tarkastelee Hollannissa asuvien toisen sukupolven marokkolaisien maahanmuuttajatyttöjen ja -naisten potkunyrkkeilyseuroja ja niihin liittyviä rajanvetoja. Kysymys ei olekaan ainoastaan urheiluharrastuksesta, jolla pyritään lisäämään hyvinvointia tai terveyttä, vaan myös kuulumisesta tiettyyn ryhmään. Kysymys on myös vahvasti sukupuolisdonnainen potkunyrkkeilyn ollessa perinteisesti varsin miehinen ala. Sertaç Şehlikoğlu tarkastelee puolestaan väitöskirjassaan yksistään musliminaisille suunnattuja kuntosaleja. Tutkimuksessa nousevat esiin kysymykset naisen ruumiillisuudesta, yksityisyydestä ja intimitetistä julkisessa tilassa sekä kysymys katseen alla olemisesta. Molemmissa tapauksissa pohditaan

rajanvetoa ja sitä, millaisilla mekanismeilla rajoja nykypäivän eri konteksteissa luodaan. Joka-päiväinen, arkipäivän islam voidaankin nähdä paikkana, jossa muslimit elävöittävät ja ylläpitävät suhdetta valtioon, paikallisuuteen sekä islamiin ja näin ovat sitoutuneet uskonnon rajojen uudelleenmäärittelyyn (Togoslu & Leman 2013, 18).

Kirjallisuus

Togoslu, Erkan & Leman, Johan

2013 Introduction: Everyday Life Practices of Muslims in Europe. — Togoslu, Erkan, Leman, Johan & Saliha Özdemir (toim.), *Everyday Life Practices of Muslims in Europe: Aesthetics and Consumption*, 11–21. Workshop Proceedings. KU Leuven Gülen Chair, November 2013.

Tarlo, Emma & Moors, Annelies (toim.)

2013 *Islamic fashion and anti-fashion: New perspectives from Europe and North-America*. London: Bloomington.